

Thanatos

ISSN 2242-6280, vol. 1 2/2012

© Suomalaisen kuolemantutkimuksen seura

KATSAUS SUOMALAIISIIN KALMAN VOIMIIN

Kirsi Kanerva

Kaarina Koski (2011) *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1313, Tiede. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 371 sivua.

Kaarina Kosken väitöskirja *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä* selvittää aiempia suomalaisia kuolleisiin ja niiden voimaan ja vaikutusvaltaan liittyviä uskomuksia. Kosken käyttämä päälähdeaineisto koostuu 1800-luvun lopulta 1900-luvun puoleenväliin ajoittuvan ajanjakson aikana kerätyistä kertomuksista ja perinnetietoudesta, jotka ovat osa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston kokoelmaa. Laajemman ajankuvan ja kontekstin hahmottamiseksi Koski on ottanut esille myös muuta aikalaisaineistoa, kuten sanomalehtiä. Alueellisesti kansanperinneaineisto sijoittuu pääosin Suomen luterilaiselle (suomenkieliselle) alueelle; ruotsinkielisten alueiden ja ortodoksisen Karjalan perinnettä otetaan teoksessa vain lyhyesti esille. Ratkaisu on toimiva: nyt valittu aineisto on laaja ja kattava, ja Kosken perusteellinen analyysi valottaa hyvin suomalaisen kirkonväkeä koskevaan uskomusperinteeseen liittyviä käsityksiä ja kyseisen motiivin käyttöä kertomuksissa. Lähempi tutustuminen ortodoksisen Karjalan ja ruotsinkielisten kulttuurialueiden vastaavaan perinteeseen olisi epäilemättä kiintoisaa, mutta näiden lähteiden mukaan ottaminen olisi kenties sysännyt tutkimuksen painopisteen mahdollisten erojen etsimiseen.

Teoksen keskiössä on otsikon mukaisesti kuoleman voimia ilmentävä kirkonväki, jonka moninaisia merkityksiä Koski valottaa. Aina lähteissä ei puhutakaan kirkonväestä, vaan kalman voimille on annettu monia erilaisia nimiä. Kirkonväen kaltaiseen voimaan ja toimijoihin viitattaessa voitiin nimetä ne muun muassa haltijoiksi, piruiksi, männingäisiksi, keijusiksi, kööpeleiksi, manalaisiksi, hiidenväeksi tai vaikkapa pikku-ukoiksi – esimerkiksi piru ei tällöin viitannut nimenomaan

kristilliseen paholaiseen vaan näyttää olleen nimitys tuonpuoleiselle voimalle ylipäätään. Kaikki nimitykset näyttävät silti viittaavan samankaltaiseen ilmiöön kuin kirkonväki, joka erityisesti idässä päin on nähty väki-sanana toisessa merkityksessä kalman voimana. Lännessä kirkonväki on pikemminkin ollut kuolleiden joukko. Halki koko teoksen Koski tuo tarkasti esille luterilaisen Suomen uskomusperinteessä tavattavan heterogeenisyyden.

Myös kirkonväen ihmisille näyttäytyvä olemus tuntuu vaihtelevan erilaisissa tarinatyypeissä. Kirkonväki voikin ilmestyä utuisina hahmoina tai niillä voi olla käsin kosketeltava ruumis – joskin kirkonväen koskettaminen nähtiin hyvin vaaralliseksi siitä elävälle koituvan vahingon vuoksi. Monesti tästä varoiteltiin, varsinkin tarinoissa, jossa tietäjän kanssa lähdettiin hakemaan kirkonväeltä taikoihin apua. Kirkonväen kättelyn katsottiin tällaisissa tilanteissa olevan hyvin riskialtista. Esimakua tästä saattoi saada tarjoamalla kuolleille käden sijasta puukalikkaa, jonka kirkonväki sitten saattoi murskata kappaleiksi. Monesti kirkonväen joukossa oli jollain tavoin viallisia ruumiita: kuolleilta saattoi puuttua pää tai raajoja, tai ne olivat esimerkiksi homeen peitossa tai mätänemistilassa. Aina kirkonväki ei kuitenkaan näyttäytynyt, vaan niiden läsnäolosta saattoi kieliä vain outo haju. Toisaalta kirkonväen läsnäolo saattoi olla myös vain niiden voiman läsnäoloa, jolloin esimerkiksi hautausmaalta tuotu kuolleen multa saattoi aiheuttaa talossa kummittelua tai muuta kiusaa.

Kalman voimat onkin nähty mahtaviksi ja pelottavaksi, mutta myös käyttökelpoisiksi. Tietäjinä tunnetut yhteisön jäsenet saattoivat käyttää kalmaa omien tarkoitusperiensä hyväksi, joko hyvään tai pahaan tarkoitukseen. Joskus taikoihin riitti kirkkomaan multa; toisaalta myös ruumiinpesussa käytetty saippua ja vesi olivat kalman voimaa sisältäviä välineitä. Ylipäätäänkin kaikki kuolleen kanssa kosketuksissa ollut saatettiin nähdä kalmaa sisältäväksi. Kalman voimaa tuli kuitenkin osata käyttää oikein. Tähän eivät pystyneet edes kaikki tietäjät, ja varsinkin maallikon käsissä kalma saattoi olla paha voima, joka kääntyi myös käyttäjää itseään vastaan. Voiman hallitseminen edellytti vahvaa luonnetta; niillä joilla sitä ei ollut, toisin sanoen helposti pelästyvillä ”heikkoverisillä”, saattoi kalma aiheuttaa hankalia mielen tasapainoa horjuttavia seuraamuksia. Tällainen heikkoverinen henkilö saattoi esimerkiksi alkaa nähdä kirkonväkeä – taito, jota kaikilla ei ollut, mutta joka esimerkiksi pelästymisen kautta hankittuna aiheutti näkijälle kärsimystä. Vahvaluontoinen, taitoaan käyttävä näkijä taas saattoi Kosken tutkimassa aineistossa nähdä kirkonväkeä ennemielessä, esimerkiksi merkinä jonkun henkilön tulevasta kuolemasta.

Kosken tutkimuksen valossa kuolleiden rooli 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun luterilaisessa Suomessa on ollut hyvin merkittävä. Yhteisön kannalta kirkonväki oli monesti tarpeellinen, kenties edellytyskin yhteisön jäsenten välisten sosiaalisten suhteiden sujumiselle ja tasapainon säilymiselle. Kuolleille varattu rooli kuitenkin vaihteli: ne saattoivat olla esimerkiksi normirikkomusten osoittajia ja rankaisijoita, ne voivat noutaa kuolevia tuonpuoleiseen tai toimia hyvään tai pahaan tarkoitukseen valmistellun taikuuden voimanlähteenä. Yhteistä kirkonväen ja sitä vastaavien kalman voimien toiminnalle kuitenkin oli, että se tapahtui usein ajallisesti ja maantieteellisesti kaukaisissa tai marginaalisissa paikoissa. Kirkonväki voitiin kohdata sen vuoksi usein vaikkapa yön pimeydessä, juhlapyhien kuten joulun aikaan ja kirkossa tai kirkkomaalla yöllä, jolloin noissa paikoissa yleensä ei ollut tapana liikkua.

Kosken teoksen rinnastaminen nykyhetken kanssa nostaa esille muutamia ajatuksia. Nyt kun kuolleet ovat kadonneet laitoksiin ja hautausjärjestelyistä huolehtivien elinkeinonharjoittajien hoiviin, pois ihmisen arkisesta elinpiiristä ja kodista, eivät kuoleman voimat enää näytä herättävän samaa pelkoa kuin aiemmin. Kalman voimaa on todennäköisesti syönyt myös kulttuurimme muuttuminen ylipäätään; iltapuhteella ei enää kerrota tarinoita (vaan katsotaan televisiota?), useammat sukupolvet eivät enää asu saman katon alla tai edes naapurustossa ja peruskoulutus tekee meidät kaikki tietoisiksi ainakin joistakin luonnontieteellisistä totuuksista, muutamia mainitakseni. Nykyään emme enää katso soveliaaksi pelotella lapsia kummituksilla – ja siis välittää kalman voimiin liittyvää kansanperinnettä uusille sukupolville todellisena kokemuksena. Huomioiden etenkin maailmalla, mutta myös Suomessa pinnalla olevan suuren kiinnostuksen vampyyreihin, eläviin kuolleisiin ja muihin yliluonnollisina pidettyihin olentoihin ei ehkä olisi pahitteeksi, jos joku hyödyntäisi tätä suomalaistakin kalmapääomaa hieman enemmän.

Lopuksi on vielä todettava, että Kosken tutkittavakseen valitseman aineiston ajallinen jakauma on laaja, mikä ei sinänsä ole ongelmallinen asia. Historioitsijana en kuitenkaan voi olla pohtimatta, vaikuttivatko ja miten vaikkapa tietyt historialliset kipupisteet kuten vuoden 1918 sota tai talvi- ja jatkosota uskomuksiin kuolleista ja niiden voimista. Kosken teos on väitöskirja, ja voi sen vuoksi olla ei-akateemiselle lukijalle hieman raskas luettava. Toivon mukaan muutkin kuin tutkijat tähän kirjaan kuitenkin tarttuvat, sillä kuoleman voimia koskevan kansanperinteen osalta se on arvokas tietopaketti. Kosken teoksessaan esittelemät tarinat ovat mielenkiintoisia ja lainaukset haastateltavien lausahduksista kertovat jännittävästä, idän ja lännen kohtaamispaikasta syntyneestä kansanperinteestä. Tieteellisesti Kosken teos on vahva näyttö suomalaisesta tutkimuksesta, ja siinä

käytettyjen aikalaislähteiden ja tutkimuskirjallisuuden määrä on kiitettävän laaja. Asiasanahakemistossa käytetty tapa lihavoida ne sivunumerot, joissa asiaa selitetään tarkemmin, on hyvin lukijaystävällinen. Toivoa sopii, että Kosken pohdinnat päätyisivät myös englanninkielisen lukijakunnan tietoisuuteen. Hieman tiivistettynä ja muutamien tekstissä esille tulevien toistojen karsimisen jälkeen erityisesti oman alani saagatutkimuksen piirissä tällaiselle vertailukohtia ja -esimerkkejä tarjoavalle teokselle olisi tilausta.

Kirsi Kanerva, FM, on kulttuurihistorian jatko-opiskelija Turun yliopistossa. Hän tarkastelee väitöstutkimuksessaan tunteita, kuolemaa ja eläviä kuolleita keskiajan islantilaisessa saagakirjallisuudessa.